

czynnikami jest usytuowanie regionalne, m.in. samarkandzkie, taszkenckie, fergańskie, bucharskie. Zauważa się, że system patronalno-kliencki jest rzeczywistością generującą patologie życia kulturowo-cywilizacyjnego, a w tym korpucję, przestępczość zorganizowaną.

W refleksji uogólniającej, po odczytaniu wiedzy zawartej w książce o transformacji i władzy w postradzieckiej Azji Centralnej można z przekonaniem stwierdzić, że jest to oryginalne studium poznawcze. Dostarcza się w nim bogate faktygrafii o tym regionie, o specyfice jego życia kulturowego, o współczesnej instytucjonalizacji, wartościach życia społeczno-politycznego. Jest studium w istotnej mierze wzbogacające wiedzę politologiczną; zasługuje na uwagę szerokiego kręgu czytelników.

Andrzej Chodubski

Jakub Zajączkowski, *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2008, ss. 303.

W kształtującym się współcześnie ładzie międzynarodowym szczególnie miejsce zajmują Indie. Zajmują one drugie miejsce w świecie pod względem liczby ludności (ok. 1100 mln), siódme pod względem powierzchni (3,28 mln km²). Rozpoczęte pod koniec XX w. reformy gospodarcze, modernizacja armii, próby nuklearne pozwalają określić państwu to mianem wschodzącego mocarstwa. Mocarstwo to stało się przedmiotem analizy poznawczej w prezentowanym studium. Główny jego cel zawiera się w przedstawieniu roli i pozycji Indii w stosunkach międzynarodowych po zakończeniu zimnej wojny oraz ukazanie kształtujących się czynników, a także w zaprezentowaniu indyjskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa (s. 9).

Istotę problemu poznawczego zaprezentowano w pięciu rozdziałach zatytułowanych kolejno: 1. Założenia teoretyczne i metodologiczne; 2. Znaczenie tożsamości kulturowo-cywilizacyjnej i historycznej w kształtowaniu indyjskiej wizji porządku międzynarodowego; 3. Mocarstwo Indii a percepcja porządku międzynarodowego; 4. Problematyka bezpieczeństwa w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego; 5. Regionalny i globalny wymiar indyjskiej wizji. Wykład poprzedza „Wstęp”, w którym wskazuje się na

aktualność problemu poznawczego, cel badań, wektory nowych ustaleń poznawczych, ukazujących Indie w rzeczywistości międzynarodowej, stan badań oraz źródła służące rozpoznawaniu problemu. Zauważa się, że specyfika indyjskiej wizji rozwoju wynika z uwarunkowań kulturowo-cywilizacyjnych. Kraj ten jest wyjątkowym przykładem starożytnej cywilizacji, której wiele istotnych elementów trwa nadal. Ujawnia się zatem ciągłość między współczesną państwowością a tradycją. Jednocześnie Indie to przykład państwa zróżnicowanego pod względem etnicznym i społecznym. Jest to państwo bazujące na takich fundamentach, jak: świeckość, federalizm, demokracja.

Wskazuje się, że indyjska wizja porządku międzynarodowego charakteryzuje się licznymi sprzecznościami. Z jednej strony podkreśla się konieczność równości i demokratyzacji życia międzynarodowego. Z drugiej – odwołując się do historii i mitologii podnosi się potrzebę utrzymania system hierarchicznego, którego podstawą ma być sześć mocarstw. Przeciwstawiają się hegemonii USA w stosunkach międzynarodowych, jednobiegunowemu światu. Wskazują pewną nieufność wobec Zachodu, USA, a zarazem opowiadają się za zacieśnieniem stosunków z amerykańskim rządem.

W rozdziale pierwszym wyodrębniono trzy zagadnienia poznawcze: 1. Określenie przedmiotu badań – założenia analizy (1. Wizje porządku międzynarodowego – ujęcie teoretyczne, 2. Problem wyboru analizy, 3. Pojęcie porządku międzynarodowego i wizji w indyjskiej myśli politycznej); 2. Użyteczność klasycznych i alternatywnych podejść badawczych w analizie problematyki indyjskiej wizji porządku międzynarodowego; 3. Indyjska wizja porządku międzynarodowego – stan i ocena badań (1. Ewolucja głównych nurtów i założeń indyjskiej szkoły stosunków międzynarodowych, 2. Znaczenie indyjskiej szkoły stosunków międzynarodowych dla kształtowania wizji porządku międzynarodowego w Indiach).

Przypomina się, że dbałość o założenia metodologiczne jest jedną z najważniejszych reguł w poznaniu naukowym. Zapewnia ona bowiem adekwatność powiązań między teoretycznym dyskursem a międzynarodową rzeczywistością (s. 15).

Wskazując warstwę pojęciową stosunków międzynarodowych wyraża się przekonanie, że ujawnia

nia się w niej różnorodność definicyjną, przyjmowanie różnych kryteriów w sferze objaśniania i interpretacji, m.in. nie ma jednej powszechnej definicji w odniesieniu do kategorii „porządek międzynarodowy”, a nawet w postrzeganiu i rozumieniu terminów „teoria”, „wizja”, „pluralizm badawczy”.

W interpretacji indyjskiej, nawiązuje się do idei tzw. dharmy, powstałej w VI w. p.n.e. Oznacza ona prawo, zasadę moralnego postępowania, wieczne prawo wszechświata, prawdę. Daje ona jednostce pewien wzór, wytyczne, według których powinna żyć; określa relacje między człowiekiem i światem. W wykładzie dostarcza się wiedzy o indyjskim postrzeganiu rzeczywistości międzynarodowej oraz miejsca w nim Indii; wskazuje się na opcje ideowe, podejścia teoretyczne oraz ich ewolucję, a w tym na funkcjonowanie tzw. indyjskiej szkoły stosunków międzynarodowych.

Charakteryzując tożsamość kulturowo-cywilizacyjną Indii w kontekście generowania wizji porządku międzynarodowego, wyodrębniono zagadnienia: 1. Uwarunkowania kulturowo-cywilizacyjne i tożsamościowe (1. Rola czynnika kulturowo-cywilizacyjnego i tożsamościowego w postrzeganiu indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, 2. Zasada ahimsy i militarizm hinduski w indyjskiej myśli politycznej – geneza i przesłanki), 2. Uwarunkowania historyczne (1. Znaczenie dziedzictwa indyjskiego ruchu narodowego w kształtowaniu indyjskiej polityki zagranicznej; 2. Założenia polityki zagranicznej Indii w latach 1947–1989 a indyjska percepcja stosunków międzynarodowych w okresie zimnej wojny); 3. Wyzwania indyjskiej demokracji u progu XXI w. – implikacje dla indyjskiej wizji porządku międzynarodowego (1. Znaczenie nacjonalizmu hinduskiego i komunalizmu dla kształtowania indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, 2. Indie wielokulturowe czy nacjonalistyczne – próba oceny oraz perspektywa uwarunkowań wewnętrznych indyjskiej wizji porządku międzynarodowego).

Przypomina się, że najważniejszym postulatem po 1947 r. stała się jedność terytorium państwowego. Cywilizacja indyjska ukształtowana w długotrwałym procesie, którego początki sięgają III tysiąclecia p.n.e. – rozwijając się na wielkim obszarze, zamieszkanym przez ludność o różnym pochodzeniu etnicznym w ciągu stuleci podlegała

wielu wpływom, m.in. mezopotamskim, perskim, mużmańskim, chińskim oraz europejskim. Indyjska kultura i myśl polityczna, asymilując i powtarzając te wpływy, kreowały własne koncepcje. Swoją jedność zawdzięczały przede wszystkim szerokiemu rozpowszechnieniu kulturowej symboliki oraz wartości duchowych. Wielu Hindusów żyje w przekonaniu, że ich kraj, kultura, tradycja i nauka są wyjątkowe. Od XI w. powtarzane jest przekonanie, że „nie ma takiego drugiego państwa jak ich, takiego drugiego narodu jak ich, takiego królestwa jak ich, takiej religii jak ich, takiej nauki jak ich” (s. 49–50). Dość znaczącą rolę w budowaniu tradycyjnej kultury indyjskiej i kształtowania tożsamości społeczno-kulturowej zwłaszcza na północy kraju, odegrał zbiór wartości moralnych zawartych w „Mahabharacie” i „Ramajacie”. Bohater ostatniego – Rama, uosabia od ponad 2,5 tys. lat wzór cnót idealnego władcy.

W państwie tym podkreśla się bogactwo przeszłości, wskazuje się np., że tam powstały cztery wielkie religie: hinduizm, buddyzm, sikhizm i dżinizm. Kultura oraz religie Indii rozprzestrzeniły się na Azję Południowo-Wschodnią i Wschodnią. W kontekście demokracji zwraca się uwagę, że rozważania, kontemplacja, dyskurs publiczny przedstawiono już w najstarszych tekstach indyjskich. Odrzucono dogmaty i skrajne propozycje, próbowano natomiast znaleźć kompromis, nie opowiadać się za żadną ze skrajnych opcji. Zakorzeniona jest w rzeczywistości kulturowej Indii tolerancja. Uznaje się w niej wszelkie poglądy, uznaje się istnienie wielu filozofii i religii. Historii Indii nie są znane wojny religijne, a tolerancja jest najbardziej charakterystyczną cechą kultury indyjskiej. O ile w życiu społecznym istotną cechą jest hierarchiczność, to w kwestiach wyznania zwraca uwagę indywidualizm.

Uwarunkowania cywilizacyjno-kulturowe mają także wpływ na indyjską dyplomację oraz indyjski styl negocjacji; uznaje się, że dyplomaci reprezentują nie tylko państwo, lecz także cywilizację, w negocjacjach z mocarstwami dążą do zachowania między stanami różnorodności politycznej i moralnej.

Zauważa się, że mimo upowszechnianej opinii, że Indie mają tradycję niestosowania przemocy, to historia tego kraju dostarcza dowodów na występowanie licznych konfliktów. Stosowanie siły i militarizm nie są obce tradycji indyjskiej.

Nośne są w tej rzeczywistości kategorie „swój – obcy”, „swój – inny”. Jednym z ogniw sprzeczności w życiu kulturowym jest kwestia umacniania się w kraju islamu. 13,4% populacji Indii stanowi jego wyznawcy (s. 83). Charakterystyczną cechą tej społeczności w Indiach jest nietworzenie radykalnych fundamentalistycznych organizacji muzułmańskich.

Wskazuje się, że na przełomie lat 80. i 90. XX w. głównym problemem, nie tylko dla indyjskiej demokracji, lecz także dla integralności Indii, była sytuacja w niektórych regionach i występujące tam dążenia separatystyczne.

Charakteryzując mocarstwowość Indii wyodrębniono zagadnienia: 1. Pojęcie mocarstwowości w tradycji indyjskiej; 2. Istota indyjskiej mocarstwowości; 3. Wyznaczniki mocarstwowości Indii (1. Wyznaczniki geograficzne, 2. Wyznaczniki ekonomiczne, 3. Wyznaczniki militarne, 4. Wyznaczniki społeczne); 4. Ograniczenia indyjskiej mocarstwowości (1. Ograniczenia międzynarodowe i regionalne, 2. Ograniczenia społeczno-ekonomiczne); 5. Znaczenie mocarstwowości Indii – próba oceny.

Przypomina się tu, że wizja imperium hinduskiego, która powstała 2,5 tys. lat temu jest produktem geografii fizycznej i politycznej Indii.

W strategii międzynarodowej specyfikę indyjskiej mocarstwowości wyznaczają wizje świata, którą określa się mianem endocentrycznym. W koncepcjach rozwoju państwa ważne miejsce zajmują wartości: urzeczywistniania demokratycznego systemu rządów, demokratycznego i federalnego ustroju oraz rządów prawa, ukształtowanie instytucji prawno-konstytucyjnych (s. 107). Istotną wagę przywiązuje się do rozwoju czynnika ekonomicznego i zdolności technologicznych państwa, jak też pozycji militarnej, a w tym nakładów na brojenie. Wskazując na potencjał demograficzny, podkreśla się zróżnicowanie etniczne i językowe. W użyciu znajduje się ok. 800 języków (a łącznie z dialektami ok. 1700). Dominującą religią w Indiach jest hinduizm, który wyznaje 83% ludności. Uwzględniając PKB – mierzone na podstawie siły nabywczej walut narodowych w stosunku do dolara (współczynnik PPP) – Indie zajmują 11 miejsce. Ustępowały: USA, Japonii i Chinom. W 2006 r. usługi stanowiły tam 55% PKB, rolnictwo – 18%, przemysł 28%.

Na początku XXI w. państwo to dysponowało armią liczącą ponad 1,26 mln osób (z czego

siły lądowe stanowiły 1,1 mln, siły lotnicze – 110 tys., a marynarka – 55 tys.). Spośród innych potęg wojskowych świata liczniejszą armię miały Chiny (2,25 mln) i USA (1,4 mln). Głównym dostawcą zbrojenia dla indyjskich sił zbrojnych była Rosja (s. 122). Państwo posiada siły nuklearne; według różnych danych posiada ok. od 40 do 80 głowic nuklearnych.

Według wskaźników HDJ w kraju tym żyje ponad 35% ludzi za poniżej 1 USD dziennie i cierpi głód. Poziom analfabetyzmu sięga 39%. Rozwojowi gospodarstwu Indii nie sprzyja korupcja i biurokracja oraz nieprzejrzysty system regulacji prawnych (s. 139).

Zauważa się, że Indie mimo aspiracji mocarstwowych, nie dążą do rewizji porządku międzynarodowego. Ich celem jest bowiem większa integracja ze wspólnotą globalną, czego przejaw stanowi bardziej kooperatywna postawa wobec mocarstw i instytucji międzynarodowych. Zdają sobie sprawę, że w warunkach wzrostu współzależności i procesów globalizacji jedynie taka strategia może przyczynić się do poprawienia ich pozycji.

Prezentując problem bezpieczeństwa wyodrębniono zagadnienia: 1. Systematyka zagrożeń bezpieczeństwa Indii (1. Uwarunkowania regionalnego kompleksu bezpieczeństwa w subregionie Azji Południowej, 2. Percepcja czynnika chińskiego i pakistańskiego w polityce bezpieczeństwa Indii, 3. Znaczenie bezpieczeństwa energetycznego i morskich szlaków komunikacyjnych w indyjskiej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa, 4. Problem terroryzmu i wojna z terroryzmem w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego); 2. Polityka nuklearna Indii w okresie transformacji porządku międzynarodowego (1. Przesłanki i uwarunkowania indyjskiego problemu nuklearnego, 2. Założenia indyjskiej polityki nuklearnej o roku XXI w., 3. Znaczenie indyjskiego programu nuklearnego – implikacje dla bezpieczeństwa regionalnego i międzynarodowego).

Przypomina się tu o zagrożeniach bezpieczeństwa regionalnego, takich jak: ruchy narodowo-wyzwoleńcze i separatystyczne w Azji Południowej, słabe struktury i instytucje państwowe w większości państw subregionu, niski poziom rozwoju ludzkiego, rozprzestrzenianie się AIDS, handel narkotykami. Wyzwaniem dla bezpieczeństwa w tym regionie pozostają głównie zbrojenia i modernizacja sił zbrojnych. Do przesłanej jakościo-

wego oraz ilościowego wzrostu potencjałów państw Azji Południowej zalicza się: konflikt indyjsko-pakistański, rywalizację między Indiami a Chinami oraz wzrastające zagrożenie terroryzmem. Na rolę i pozycję Indii w stosunkach międzynarodowych istotny wpływ wywierają czynniki chiński i pakistański.

Wskazując na bezpieczeństwo energetyczne Indii, zauważa się, że ze względów ekonomicznych i ekologicznych państwo przedstawia się na użycie ropy naftowej i gazu, węgiel nie jest bowiem w stanie zaspokoić ujawniających się potrzeb; zasoby ropy naftowej nie są wystarczające, w tej sytuacji staje się ono państwem uzależnionym od importu.

Od początku XXI w. państwo uznając za główne zagrożenie dla swego bezpieczeństwa terroryzm. 13 grudnia 2001 r. zamach na indyjski parlament stał się jedną z przesłanek ewolucji stanowiska Indii wobec problemu terroryzmu. W kwestii nuklearnej ujawniają się trzy nurty polityczne. Główne siły polityczne, elity nuklearne nie zamierzają rezygnować z rozwoju programu nuklearnego. Zauważa się, że program ten w istotny sposób wpłynął na realizację wizji porządku międzynarodowego u progu XXI w. Zauważa się, że dzięki próbom nuklearnym Indie „uwolniły swoje stosunki z mocarstwami i innymi państwami, zwłaszcza państwami Azji Południowo-Wschodniej, Japonią czy Australią; od problematyki nuklearnej” (s. 185).

Ukazując kwestie regionalne i globalne, wyodrębniło w wykładzie zagadnienia: 1. Region Azji i Pacyfiku w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego (1. Ewolucja indyjskiej polityki zagranicznej w subregionie Azji Południowej, 2. Znaczenie regionu Azji i Pacyfiku w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego); 2. Indie jako globalny uczestnik stosunków międzynarodowych (1. Znaczenie stosunków Indii z mocarstwami w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, 2. Znaczenie i rola państwa Południa w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, 3. Działalność Indii na rzecz uzyskania stałego członkostwa w Radzie Bezpieczeństwa ONZ); 3. Regionalizm i globalizm w indyjskiej wizji porządku międzynarodowego – próba oceny. Wskazuje się tu, że rząd w New Deli na początku lat 90. XX w. przystąpił do poprawy stosunków ze swoimi najbliższymi sąsiadami, do nawiązania z nimi przyjaznych relacji (s. 193).

Zauważa się, że Indie, aspirując do roli mocarstwa globalnego, postrzegają siebie jako mocarstwo w regionie Azji i Pacyfiku. Przewartościowania w tym względzie nastąpiły na początku lat 90. Wpływ na to miała aktywność Chin, upadek ZSRR oraz procesy globalizacji i liberalizacji.

Wskazując na stosunki Indii z Polską zauważa się, że nie odgrywają one szczególnej roli. W 1994 r. z oficjalną wizytą był tam Lech Wałęsa, w 1998 r. Aleksander Kwaśniewski, w 2003 r. premier Leszek Miller (s. 231). Głównym partnerem Indii w Unii Europejskiej jest Francja.

W „Zakończeniu” podjęto próbę refleksyjnego zarysowania ciągłości i zmienności indyjskiej wizji porządku międzynarodowego. Zauważa się, że Indie odeszły od moralizatorstwa i retoryki; prowadzą politykę międzynarodową ukierunkowaną na pragmatyzm i zaangażowanie w zacieśnienie relacji z mocarstwami zachodnimi.

Integralną część studium stanowi „Bibliografia”. Dominują w niej; dokumenty, książki, druki zwarte, czasopisma naukowe i prasa, strony internetowe opublikowane w języku angielskim.

W zaprezentowanym wykładzie ukazuje się Indie z punktu widzenia jej postrzegania i promocji przez indyjskie ośrodki naukowo-badawcze. Przywołuje się myśl interpretacyjną badaczy – specjalistów indyjskich.

Jest to wartościowe studium poznawcze, dostarcza się w nim bogatej warstwy wiedzy faktograficznej rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej o Indiach. W objaśnianiu i interpretacji zjawisk i procesów istotną wagę przywiązuje się do łączenia się tradycji i wyzwań generowanych przez współczesne procesy globalizacyjne. Wskazuje się najbardziej nośne problemy współczesnych stosunków międzynarodowych oraz stosunek do nich Indii zarówno w wymiarze rozważań teoretycznych, jak i praktyki życia kulturowo-cywilizacyjnego.

Andrzej Chołubski

Współczesne konflikty międzynarodowe i etniczne, pod red. Degefe Kebede Gemachu, Olsztyn 2009, ss. 332.

W życiu kulturowo-cywilizacyjnym ludzkości charakterystyczne ogniwo stanowią konflikty. Powodowane są one zarówno względami eko-